

مقایسه سبکی منشآت قائم مقام و گلستان سعدی

دکتر ذوالفقار علّامی* فریبا کیانیان**

چکیده

از میان پیروان سعدی تنها کسی که در پیروی از شیوه نگارش وی در گلستان گوی توفیق را از همگان ربود، قائم مقام فراهانی، نویسنده منشآت است که با درک روح زبان سعدی و رمز و راز آن، -تأثر و نه تقلید- توانست نثری زیبا، روان، آهنگین و در عین حال استوار بیافریند. او راز ماندگاری و کهنه نشدن انشای گلستان؛ یعنی برخورداری از ارزش‌های گوناگون ادبی از قبیل: سادگی بیان، پرمایگی، خوش آهنگی، لطف سخن، بهره‌مندی هنرمندانه از زبان زنده، پر تحرک و طبیعت آمیز را دریافت. از وجوه مشترک سعدی و قائم مقام می‌توان به استفاده به دور از تصنع از زیورهای کلامی از قبیل سجع، ترصیع و موازنه و نیز بهره‌برداری از آیات و احادیث و استفاده بجای از اشعار و امثال و زبان زنده و پرتحرک اشاره کرد. مقاله حاضر با مقایسه سبک شناسانه منشآت قائم مقام و گلستان سعدی در صدد تبیین وجود اشتراک آن دو و نشان دادن میزان توفیق قائم مقام در پیروی از سعدی است.

واژه‌های کلیدی

سعدی، گلستان، قائم مقام، منشآت، مقایسه سبکی.

مقدمه

نثر فارسی در آغاز ساده و روان و نزدیک به زبان محاوره و دارای جمله‌هایی کوتاه و روشن و به دور از پیچیدگی و ابهام و خالی از حشو و زوائد بود. اما در اثر عوامل گوناگون، با گذشت زمان، کم کم دچار تحوّل و تغییر شد و در مسیر حرکت خود از شکل طبیعی و نخستین خود فاصله گرفت و اندک اندک به تصنع و تکلف گرائید؛ چنانکه اطناب جای ایجاز و مساوات را گرفت و نثر مرسل جای خود را به نثر مصنوع و متکلف داد. مقایسه آثاری مانند تاریخ بلعمی، ترجمه تاریخ طبری، عجایب البلدان، حدود العالم، سفرنامه و ... با آثاری مانند کلیله و دمنه، مقامات حمیدی، چهار مقاله عروضی سمرقندی، نفثه المصدور، عتبه الکتبه، التوسل الی التوسل، تاریخ و صاف، تاریخ جهانگشا، ترجمه تاریخ یمینی

و ... بروشنی این تحوّل و گرایش از سادگی و روانی به تکلف و پیچیدگی را نشان می‌دهد. نتیجه این تحوّل و دگرگونی، ورود بیش از اندازه لغات، ترکیبات، اشعار و امثال عربی، استفاده از تکرار و ترادف، جمله‌های بلند، اطناب و آرایه‌های کلامی و صنعت‌گری در زبان فارسی شد و در نهایت کار به مبالغه و مسابقه در دشوارگویی و مغلط نویسی کشید.

مهمترین تحوّل‌ی که در این دوره رخ داد، تصنیف گلستان و خلاف عادت‌ی بود که سعدی ایجاد کرد. او با هوش و ذکاوت خود دریافت که نثر مصنوع ره به جایی نمی‌برد و فواره چون بلند شود؛ راهی جز سرنگونی ندارد، با درک و تشخیص نیاز زمانه منشاء تحوّل‌ی عظیم در نثر فارسی شد و شیوه‌ای پدید آورد که در آن، دو اسلوب مهم نثر فارسی؛ یعنی نثر مرسل و نثر مصنوع به هم آمیخت و از ترکیب آن دو، شیوه‌ای جدید پدید آمد که در عین برخوردارگی از مزایا و محاسن آن دو، از معایب آنها خالی بود. سعدی با ابداع این شیوه، سادگی را با صنعتگری درآمیخت و روحی جوان و پویا در کالبد فرسوده و فرتوت نثر مصنوع دمید و از این «تز» و «آنتی تز» «سنتزی» ساخت و نثری پدید آورد که در عین سادگی و روشنی و پر تحرکی و پیوند با زبان، زندگی و ذهن و ضمیر مردم، و ... نمونه‌ی اعلاّی بلاغت و شاهکار ادبی و زبان معیار شد و با به هم آمیختن جدّ و هزل و بهره‌مندی از چاشنی طنز، مبتکر چنان شیوه‌ی جذابی شد (زرین کوب، ۱۳۷۵: ۱۸۸) که انشای بلیغ و شیرینش متکلمان را به کار آید و مترسلان را بلاغت بیفزاید. بدین ترتیب تحت تأثیر روحیه اعتدال‌گرا و هوش و ذکاوت و قریحه نیرومند و ذوق سلیم او زبان فارسی از افراط و تفریط‌رهایی یافت. در این کتاب، حکایات تاریخی، افسانه‌ای و یا حکایت‌هایی که ساخته و پرداخته‌ی ذهن خلّاق سعدی بود، دستمایه‌ی حکمت و پند و اندرز قرار گرفت و اندیشه‌های بلند و حکیمانه او با حکایت‌های شیرین و جذاب و با تنوع مضامین، نکته‌سنجی‌ها و هنرنمایی‌های سعدی در بیان آنها همراه و پرورده شد. این توفیق و موفقیت شگفت‌آور سعدی چنان نبود که از میان نویسندگان کسی را یارای رهایی از دایره‌ی تأثیر و کمند جاذبه او باشد.

تقلید از سعدی

بعد از سعدی، گلستان او مورد توجه خاص و عام قرار گرفت، این حسن شهرت موجب شد که عده‌ای در ایران، عثمانی و هند به تقلید از گلستان برخاستند و کتاب‌هایی به شیوه‌ی آن پرداختند، دبیران و مترسلان در نامه‌های خود از آن پیروی کردند و جمله‌ها و مزدوجات و حتّی الفاظ آن در حافظه‌ها جا گرفت (بهار، ۱۳۷۳، ۳/ ۱۵۶) و شیوه‌ی بیان، مضامین، ترکیبات و تصویرهای آن مورد توجه قرار گرفت، سادگی، روشنی بیان، پرمایگی و خوش‌آهنگی و لطف سخن او سبب شد تا در میان نویسندگان به سرمشق و الگوی نویسندگی تبدیل شود. تأثیر گلستان در نویسندگان دوره‌های پسین و تقلید مکرر از آن، باعث پیدایش شیوه‌ای مشخص و ایجاد یک سلسله آثار در ادبیات فارسی گردید.

تحقیق و مطالعه در چگونگی و دامنه‌ی تأثیر چنین شاهکاری در گفتار و ذوق ایرانی تا آنجا که به گفتار و ذوق و اندیشه عوام مربوط است، با این که بسیار جالب است، به دلیل در دست نبودن اسناد مکتوب و شواهد مستند ناممکن می‌نماید؛ اما چنین تحقیقی در زمینه آثار ادبی میسر و واجب است. این در حالی است که موضوع گلستان و مقلدان آن، چنان که شاید، مورد تحقیق و تتبع جدی قرار نگرفته‌است و کارهای انجام شده، از ذکر نام تعدادی از مقلدان و

کتاب‌هایی که به تقلید از گلستان نوشته‌اند، فراتر نمی‌رود و جای موضوع مقلدان گلستان در زمینه‌های مختلف؛ یعنی تقلید در زمینه‌های ادبی، عرفانی، ترجمه احوال، زمینه‌های هزل و مطایبه و تأثیر و نفوذ سعدی در شیوه ترسل مترسلان و ... با همه اهمیتی که دارد همچنان در میان پژوهش‌های موجود، خالی است و بحث درباره تأثیر مستقیم و غیرمستقیم او بحثی مفصل و دراز دامنی است که هنوز استقصای کامل در این باره صورت نگرفته است.

یکی از تأثیرات مهم و جدی گلستان، تأثیر در شیوه نثر آیندگان و منشآت مترسلان بود، که به عنوان نمونه خوب و موفق باید از منشآت قائم مقام فراهانی نام برد، مقاله حاضر با مقایسه سبک شناسانه این دو اثر، در صدد تبیین وجوه اشتراک آنها و نشان دادن میزان توفیق قائم مقام در پیروی از سعدی است.

افزون بر حاجی خلیفه در کشف الظنون، هانری ماسه (۱۳۶۴: ۳۴۲)، عبدالعظیم خان قریب (۱۳۱۰: عو)، ملک اشعراى بهار (۱۳۲۱/۱۳۷۳، ۳/۱۵۶)، سعید نفیسی (۱۳۳۰: ۹)، جلال الدین همایی (۱۳۴۱: ۱۲۰ نیز ۱۳۴۴: ۱۷۰ و ۱۳۶۹: ۳۵۲)، احمد منزوی (۱۳۵۲: ۷۰۷-۷۴۷) و پژوهشگرانی مانند ذبیح الله صفا (۱۳۳۲/۱۳۷۰، ۳/۲: ۱۱۶۰)، محمد معین (۱۳۲۹: ۶۴) و ... کم و بیش به مهمترین مقلدان سعدی اشاره کرده‌اند؛ اما در این آثار بخوبی می‌توان تقلید ناپذیری و یا دست کم عدم موفقیت مقلدان سعدی را دید. نمونه این نوع نگاه انتقادی در اظهار نظر زرین کوب قابل ملاحظه است: «... روضه خلد (۷۳۷) چیزی از ظرافت فکر و عمق اندیشه شیخ را ندارد، نگارستان جوینی (۷۳۵) با وجود شهرتی که در عهد تیموریان در ماوراءالنهر یافت، با کلام سعدی قابل مقایسه نیست، جامی (۸۹۳) در بهارستان و میرزا احمد وقار در انجمن دانش و میرزا آقا خان کرمانی در رضوان فقط تقلید ناپذیری کار شیخ را مخصوصاً به وسیله کسانی که فاقد استعداد و قریحه بوده‌اند، نشان می‌دهند، حتی مجمر اصفهانی اثر بی‌نام خود را که درین شیوه پرداخته است، ظاهراً بعد و به نشانه اظهار عجز ناتمام گذاشته است و قآنی هم که در هزل و طنز، نادره عصر خویش است، آن چه را که به تقلید شیخ ساخته است «پریشان» نام نهاده است و در قیاس با اثر سعدی به کار نخلبندی می‌ماند که از موم باغچه‌ای کوچک به سبک یک گلستان واقعی پرداخته باشد (زرین کوب ۱۳۷۵: ۱۸۰).

علاوه بر این شهرت این گونه آثار مربوط به موفقیت در تقلید از گلستان نیست؛ بلکه ناشی از شهرت نویسندگان آنها و یا موضوع خاص کتاب است و گرنه تقلید و نه تأثر، خود دلیل شکست و عدم موفقیت است.

در اینجا فهرست کتبی را که به تقلید از گلستان سعدی نوشته شده است به ترتیب تاریخی یاد می‌کنیم:

- نزهة الارواح امیر حسینی هروی (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۰۷).
- نگارستان از معین الدین جوینی (اته، ۱۳۵۱: ۱۷۵) و (زرین کوب، ۱۳۷۵: ۱۸۰).
- روضه خلد یا روضه الخلد از مجدالدین خوافی (ر.ک. منزوی، ۱۳۵۲: ۷۱۱).
- اخلاق الاشراف از نظام الدین عبید زاکانی (همان، ۷۱۱).
- انیس العشاق از ملک الشعرا، مولانا شرف الدین حسن بن محمد تبریزی، معروف به شرف الدین رامی (ر.ک. صفا، ۱۳۷۰: ۲/۳: ۱۳۱۴).
- بستان العارفین و گلستان العابدین از زین العابدین (دانش پژوه، ۱۳۵۰: ۲۰۳).
- طریق الحقیقة و طریقة الحقیقة از سعدی لاهوری (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۱۸).
- بهارستان جامی (زرین کوب، همان: ۱۸۰).

- لطایف الطویف از فخرالدین علی بن کمال‌الدین حسین واعظ کاشفی متخلص به صفی (صفا، ۱۳۷۰: ۴/۵۳۶).
- نگارستان از ابن کمال پاشا احمد فرزند سلیمان (اته، ۱۳۵۱: ۱۷۵).
- شکایت نامه از محمود ذاتی (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۱۳).
- انیس العاشقین از امیر سید حسین ابیوردی، متخلص به فیضی (همان؛ ۷۱۷).
- روضة الاحباب از سائلی (اته، ۱۳۵۱: ۱۷۵).
- روضة العشاق از خرمی تبریزی (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۲۰).
- انیس الغافلین از ملا میرقاری گیلانی (صفا، ۱۳۷۹، ۳/۵: ۱۱۴۸).
- معدن الجواهر ملاطرزی (همان، ۱۷۲۲).
- شکرستان از میرمحمد مؤمن عرشی (دانش پژوه، ۱۳۵۰: ۲۰۳).
- محبوب القوب از برخوردار بن محمود ترکمان فراهی، متخلص به ممتاز (صفا، ۱۳۶۳: ۶۹).
- دبستان خرد از محمود اسماعیل سامی ملقب به نعمان خان (اته، ۱۳۵۱: ۲۳۷) و (صفا، ۱۳۷۰، ۳/۵: ۱۵۵).
- بلبستان از حاج محمد فوزی متخلص به مستاری (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۲۴).
- شکرستان از منت دهلوی (همان، ۷۲۵).
- جامع الاسرار از نورعلی شاه اصفهانی متخلص به دیوانه (همان، ۷۲۷).
- مجمر اصفهانی اثری بی نام و ناتمام به سبک گلستان دارد (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۱۲۳).
- حجله خیال از عبدالباقی موسوی اصفهانی (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۲۹).
- تضمین گلستان از غالب دهلوی (همان، ۷۳۶).
- پریشان از میرزا حبیب قآنی (همان، ۷۲۹).
- انجمن دانش از میرزا احمدوقار شیرازی (همان، ۷۳۶).
- جان جهان از حاج میرزا علی اکبر خان [قائم مقام] فراهانی او کتاب های دیگری به نام خارستان و بهارستان دارد که به سبک گلستان نوشته است (همان، ۷۴۱).
- رضوان از میرزا آقاخان کرمانی (همان، ۷۴۴).
- ملبستان از میرزا ابراهیم وقایع نگار تفرشی (همان، ۷۴۲).
- مفرح القلوب از محمد ندیم بن محمد کاظم (اته، ۱۳۵۱: ۲۳۷) و (صفا، ۱۳۶۳: ۷۰).
- خارستان از ادیب کرمانی (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۴۵).
- منشآت از قائم مقام فراهانی (دانش پژوه، ۱۳۵۰، ۵۵).
- گلستان از محمد شریف کاشف (خزائلی، ۱۳۴۴: ۵۵) و (منزوی، ۱۳۵۲: ۷۳۹).
- حکایات از صاحب علی آبادی (همان، ۷۳۰).
- عشق و محبت از محمد فرزند شیخ علی بیدواری عبداللهی، مقلب به رشید (همان، ۷۱۴).
- سنبلستان از محمود میرزا قاجار (همان، ۷۲۸).
- گنج شایگان از ریاض بروجردی (همان، ۷۳۲).

- گلستان از شوریده شیرازی (همان، ۷۳۳).
- ریاض المحبین از هدایت طبرستانی (همان، ۷۳۷).
- شکرستان از علی محمد منشی، متخلص به حکیم (همان، ۷۳۵).
- نمکدان از جیحون یزدی محمد، مقلب به تاج الشعرا (همان، ۷۳۸).
- خرابات فقیر از فقیر اصطهبانانی شیرازی، مشهور به معین الشریعة (همان، ۷۴۵).
- چمن آرا از مؤلف ناشناخته (همان، ۷۴۶).
- سنبلستان از هرگوپال منشی (ماسه، ۱۳۶۴: ۳۴۲).
- التفاصيل از فریدون توللی.

شیوه تقلید از گلستان

همچنان که در فهرست بالا دیده می‌شود، مقلدان سعدی از چند منظر به گلستان توجه داشته‌اند:

الف) شباهت در نامگذاری کتاب

نویسندگان کتاب‌های نگارستان، بهارستان، پریشان، رضوان، ملستان، خارستان، سنبلستان و نمکدان حتی در نامگذاری کتاب خود از موسیقی لفظی نام گلستان به صورت سجع متوازی یا مطرف و موسیقی معنوی (به شکل تناسب در معنی و یا طباق) بهره جسته‌اند نام برخی از کتاب‌ها عیناً تکرار شده‌است. مثلاً شکرستان میرمحمد مؤمن عرشی و شکرستان منت دهلوی و شکرستان علی محمد منشی متخلص به حکیم و نیز سنبلستان از محمود میرزا قاجار و سنبلستان اثر هرگوپال منشی کاشف، همچنین دو کتاب، با نام گلستان دیده می‌شود. گلستان شوریده شیرازی و گلستان محمد شریف کاشف.

ب) تعداد ابواب

بهارستان جامی در هشت روضه، روضه العشاق خرمی تبریزی در یک مقدمه و هشت باب، نگارستان کمال پاشا در هشت باب، بلبستان فوزی در شش جلد و هر جلد در هشت آیین و ملستان میرزا ابراهیم نفرشی در پنج ساغر و یک جرعه و دو دیباچه نوشته شده‌اند.

ج) شباهت موضوع و عناوین باب‌ها

جنبه تعلیمی و اخلاقی برخی از کتاب‌های تقلیدی کاملاً آشکار است. مانند: بهارستان جامی، معدن الجواهر ملا طرزی و دبستان خرد محمود اسماعیل سامی عنوان برخی از باب‌های این کتاب‌ها نیز عیناً ابوابی از گلستان را به یاد می‌آورد:

عنوان باب سوّم از نگارستان معین الدین جوینی، حسن معاشرت و عنوان باب هشتم از روضه العشاق، جهالت پیری و شکایت از پیری، عنوان باب دوّم معدن الجواهر ملاطرزی در عشق و محبت، باب چهارم در فضیلت توکل و قناعت، عنوان باب دوّم شکرستان میرمحمد مؤمن عرشی، در سیرت پادشاهان و سریرت وزیران، عنوان باب اوّل محبوب القلوب، در آداب معاشرت و باب پنجم در فواید قناعت، عنوان باب دوّم شکرستان منت دهلوی در آداب صحبت و

باب سوّم اثر وی در سخن و خاموشی، باب پنجم در باب عشق، باب ششم، حکایت از پادشاهان و امیران، عنوان باب اوّل ملستان میرزا ابراهیم تفرشی در حسن سلوک و عادت ملوک، باب دوّم آن در اخلاق درویشان است.

د) در آمیختگی نثر و نظم

این شیوه در همهٔ این مقلدان دیده می‌شود

ه) بیان مطالب در قالب حکایت

بسیاری از این آثار در قالب حکایت به بیان مطالب خود پرداخته‌اند؛ از آن جمله است: نزهة الارواح امیر حسین هروی، روضة الخلد، مجدالدین خوفی، لطایف الطوائف، انیس الغافلین، معدن الجواهر، دبستان خرد و ...

پیروی قائم مقام از گلستان سعدی

از میان کسانی که از گلستان پیروی کردند، تنها کسی که گوی توفیق را از دیگران ربود، قائم مقام فراهانی است. او می‌گوید هرچه دارد، از سعدی است، با این حال کمتر دیده شده است. که وی لغت یا ترکیب یا تشبیه و یا مضمونی را از سعدی گرفته باشد؛ اما آنچه قائم مقام از گلستان سعدی دریافت، همان راز تازه ماندن و کهنه نشدن انشای آن بود، و این نکته‌ای است که صاحب نظران به آن اشاره کرده‌اند.

محبوب (۱۳۵۰: ۳۳۴)، قریب (۱۳۱۰: عو)، معین (۱۳۲۹: ۶۴)، خزائلی (۱۳۴۴: ۶۹)، خطیب رهبر (۱۳۸۴) و ... شک نیست که قریحه و استعداد هنری سعدی که در حدّ نبوغ بود، عامل بسیار مهم در برتری انکار ناپذیر او نسبت به پیروان اوست. علاوه بر این، شیوهٔ نگارش و سبک و زبان وی ویژگی‌هایی داشت که مقلدان از درک آن عاجز بودند، به همین جهت به حریم او نتوانستند نزدیک شوند. اگر به کتاب‌هایی که به تقلید از گلستان نوشته شده توجه کنیم، می‌بینیم که توجه مقلدان بیشتر به ظاهر کتاب و طرز تنظیم و تبویب و حتّی به نام گذاری آن معطوف بوده، و هیچ یک از آنان نتوانسته‌اند، روح زبان سعدی را درک نمایند، در صورتی که موفق‌ترین پیرو سعدی؛ یعنی قائم مقام فراهانی، هرگز نکوشید کتابی شبیه گلستان تألیف کند؛ بلکه توجه عمیق و اصلی او همواره به روح زبان سعدی و دریافتن راز توفیق او بود.

ویژگی‌های سبکی گلستان

مهمترین ویژگی‌های گلستان در موارد زیر قابل جمع بندی است:

الف: شکل

- تناسب میان عوامل و عناصر سازندهٔ آن یعنی خیال، زبان، موسیقی.
- آمیختگی نظم و نثر با یکدیگر.
- به کارگیری جمله‌های کوتاه و آهنگینی که به صورت امثال سائره در آمده.
- آمیختن جمله‌ها، عبارات عربی و احادیث و آیات با جمله‌های فارسی به گونه‌ای که گاهی خواننده متوجه غرابت جملات عربی در بین جمله‌های فارسی نمی‌شود.
- بیان نتیجهٔ حکایات با جمله‌های کوتاه و آهنگین و یا شعر.
- استفاده از حکایت‌های کوتاه در غالب موارد.
- استفاده بیشتر از شعر در پایان حکایت‌ها.

- حوادث و وقایع متنوع و پر تحرک است.

ب: زبان

در زبان سعدی استواری، سادگی، طراوت و تازگی با هم جمع شده‌است، موفقیت و توفیق وی نیز در این راز نهفته است. این زبان دارای تشخیص و استقلال است. و هویت و سبک خاص خود را دارد. غور و تعمق سعدی در فرهنگ و زبان مردم روزگار خود و آثار ادبی گذشته اعم از فارسی و عربی و لطایف و ظرایف آن ذهن او را گرانبار و توانا ساخته تا این که توانسته اندیشه‌های خود را به بهترین شکل ممکن بیان کند. آگاهی عمیق او از قابلیت‌های زبان فارسی، آشنائی با زبان زنده و پر تحرک مردم و قدرت ترکیب‌سازی زبان فارسی، استفاده بیشتر از افعال ساده و پیشوندی، بهره‌گیری از کنایات، رعایت ایجاز و اختصار، پرهیز از لغات دشوار، دوری از تعقید و تکلف، دقت در انتخاب الفاظ و آرایش آن و استفاده از سجع‌های طبیعی و به دور از تکلف و تصنع از عوامل مؤثر در تصنیف اثر بدیع او؛ یعنی گلستان است.

پ: محتوا

- توجه خاص به مسائل فطری بشر.
- توجه به جامعه و ارتباط افراد با یکدیگر.
- در برداشتن رگه‌هایی از تصوف.
- پرهیز از تعصبات قومی و مذهبی.
- آمیختگی اصول و معتقدات دینی با اخلاقیات و امور اجتماعی.
- تربیت جامعه از طریق پند و اندرز.
- باور به حاکمیت تقدیر و مشیت الهی.
- بهره‌گیری از حکایت برای بیان حقایق اجتماعی.
- استفاده از طنز در برخی حکایات.

قائم مقام و نثر او

همان طوری که در دوره بازگشت، گروهی از شعرا گرد آمدند و برای اصلاح به چاره‌جویی پرداختند و در صدق احیای سبک‌های ادوار گذشته برآمدند، عده‌ای هم به اصلاح نثر فارسی روی آوردند، با این که در اوایل دوره قاجار سبک نثر فارسی دچار هرج و مرج شد و عده‌ای به پیروی از نثر فنی و مصنوع پرداختند، نویسندگانی چون قائم مقام فراهانی، امیر نظام گروسی، میرزا محمدتقی سپهر، عبدالطیف طسوجی، طالبوف، میرزا ملکم خان و بسیاری دیگر از نویسندگان با ذوق نیز، بتدریج نثر فارسی را از لفافه و پیچیدگی‌های لفظی و معنوی بیرون آوردند و ساده نویسی را رواج دادند. کار عمده قائم مقام آن بود که نثر فارسی را از پیچ و خم عبارت پردازی‌های رایج بیرون آورد و اگر در منشآت او هنوز نشانه‌هایی از صنعت و عبارت پردازی هست، از آن روست که در عهد او فکر باز گشت ادبی، ترک تمام شیوه‌های نثر فنی را مجاز نمی‌دانست. در دوره‌ای که امثال عبدالرزاق بیگ دنبلی می‌خواستند نثر فارسی را به شیوه جهانگشای جوینی و راحة الصدور راوندی باز گردانند، نمی‌توانست از سبک متعادل و روان گلستان پا فراتر نهد. در محیط عصر بازگشت ادبی، رهایی از تمام قیود انشای پیشینیان نه ممکن بود و نه سلیقه انبای عصر هنوز آن را تحمل

می کرد. با وجود این، اخوانیات که سرمشق بعضی از نویسندگان بعد از او نیز شد، لطف و ظرافت ویژه خود را دارد که با وجود فخامت انشاء به خواننده لذت انس می بخشد و آن چه را در تعبیر عوام احساس صمیمیت و خودمانی بودن خواننده می شود، حتی به آنها که از فهم لطایف این شیوه بیگانه اند، لذت می دهد، و این خود هنر ارزنده ای است (زرین کوب، ۱۳۷۵: ۱۸۱).

آنچه که نثر او را از شیوه پیشینیان و به طور کلی دیگران متمایز می کند، استفاده او از جمله های کوتاه و قرینه هایی است که بندرت تکرار می شود. در تلفیق هر مزدوج زیاد دقت می کند و از سجع های زیبایی که خاص گلستان سعدی است، بهره مند می شود، از ذکر القاب و عناوین و تعریف های تملق آمیز تا حد ممکن اجتناب می ورزد، و کمتر از دیگران به اشعار فارسی و عربی، اخبار و آیات و احادیث که شیوه نویسندگان پیشین بود، تمسک می جوید و گاهی از آوردن لغات و اصطلاحات تازه و متداول که به کار بردن آن برای منشیان و نویسندگان محافظه کار بسیار دشوار بود، پروا نمی کند. نامه های او نسبت به رسم و عادت آن زمان جامع تر و فشرده تر و بویژه در مواردی که مایل نیست مطلبی را صریح بنویسد، موجز و کوتاه و با مقام و مقال متناسب و مانند گلستان سعدی زیبا، روان و آهنگین است (آرین پور، ۱۳۷۹: ۶۶/۱) و پناهی سمنانی، ۱۳۷۶: ۱۰۷).

سبک منشآت

در منشآت سه شیوه ساده، بینابین و مصنوع دیده می شود؛ اما تکیه بر ساده نویسی است، ویژگی های نثر آن را می توان باختصار چنین بیان کرد:

- خالی بودن از لغات ترکی و مغولی که در آن دوره مرسوم بود و از لغات روسی که تازه به فارسی راه یافته بود.
- توجه به زبان عامیانه و استفاده از اصطلاحاتی که با «پر» و یا «ک» تصغیر و تحیب و ... ساخته می شد مانند: پرخام طمع، پر مشتاق، دشمنک، چیزک، نوکرک و امثال آن.
- استفاده از سجع و ترصیع و موازنه در حد اعتدال.
- استفاده از آیات و احادیث به طرز بسیار استادانه.
- استفاده از اشعار و ضرب المثل ها به طرز بسیار زیبا و ماهرانه.
- از نظر شکل ظاهری بیشتر نثر است، گاهی نیز به تفنن از نظم استفاده کرده است.
- آوردن جمله های کوتاه.
- استفاده از قرینه هایی که بندرت تکرار می شود.

مقایسه سبک شناسانه گلستان و منشآت

الف- شکل

گلستان از نظر شکل ظاهری نثری آمیخته به نظم است، گاهی نیز بر سبیل تفنن، حکایاتی بتمامی در قالب شعر بیان شده است. دیباچه آن همانند باب های هشتگانه اش عاری از سخنان تکلف آمیز و تلفیقی است بین حکایت پردازی و

مقامه‌نویسی. هفت باب اول آن دارای حکایت‌های متنوع و باب هشتم همانند نتیجه‌گیری حکایت‌های باب‌های پیشین است، بدون اینکه حکایتی نقل شده باشد.

گلستان مشتمل بر مضامین و موضوعات مختلف مرتبط با زندگی است، جنبه داستانی و حکایت‌های آن با جنبه‌های ادبی در هم تنیده است، برخی از حکایات مانند حکایت مشیت زن و جدال سعدی با مدعی بلند و شیوه نگارش آن به مقامات نزدیک است؛ اما حکایت‌های دیگر کوتاه است. حکایت‌ها با جمله‌های کوتاه و یا شعر که حاوی نتیجه‌گیری است، پایان می‌یابد.

منشآت قائم مقام در بردارنده نامه‌هایی است که نویسنده در باب موضوعات مختلف نوشته است، برخی از نامه‌ها دوستانه، خانوادگی و برخی دیگر نامه‌های دولتی و یا نامه‌هایی است که به امرای وقت و امیر زادگان و ... نوشته است. نثر منشآت نیز آمیخته به نظم است با این تفاوت که اولاً درصد شعر در منشآت کمتر از گلستان است، دیگر این که برخلاف گلستان تماماً از خود نویسنده نیست، قائم مقام در استفاده از اشعار و امثال و جمله‌های فارسی و عربی با مهارت، لطافت و ظرافت عمل کرده است.

ب - زبان

زبان دارای دو جنبه صوری؛ یعنی دستوری و واژگانی است. یعنی قواعدی که به وسیله آن همنشینی و ساخت کلمات و جملات بررسی می‌شود. به این معنی که «رابطه همنشینی در اصل رابطه موجود میان واحدهایی است که در ترکیب با یکدیگر قرار می‌گیرند و واحدی را از سطح بالاتر تشکیل می‌دهند. /r/، /á/، /t/ بر روی محوری فرضی به نام محور همنشینی قرار می‌گیرند و واحد «تار» /tar/ را می‌سازند. ... رابطه جانشینی نیز در اصل رابطه موجود میان واحدهایی به شمار می‌رود که به جای هم انتخاب می‌شوند و در همان واحد تازه‌ای پدید می‌آورند. /U/ به جای /á/ قرار می‌گیرد و تار را به تور مبدل می‌زد» (صفوی، ۱۳۸۰: ۲۸) و واحدهای معنایی زبان که اصطلاحاً به صرف یا تجزیه کلمات معروف است، مورد بررسی قرار می‌گیرد، در اینجا گروه‌های فارسی به سه طبقه گروه اسمی، فعلی و قیدی تقسیم شده و گروه قیدی چون جزء ارکان جمله نیست بررسی نشده، چون گروه‌های اسمی از پیوند اسم و صفت ساخته می‌شود، به بررسی صفت نیز پرداخته شده و چون حروف نیز در جملات نقش مهمی را ایفا می‌کند، در ترکیب‌های عطفی، متممی، ربط جمله‌های همپایه به یکدیگر و جمله‌های وابسته به هسته، تعداد و انواع آن مورد بررسی قرار گرفته است و در محور همنشینی بویژه به نوع جمله‌ها و ترتیب ارکان توجه شده است، این بررسی نشان می‌دهد که ۷۵٪ جمله‌های گلستان و ۸۵٪ جمله‌های منشآت مستقل ساده هستند. جمله‌ها در گلستان کوتاه‌ترند، به همین دلیل بسامد افعال گلستان از بسامد افعال منشآت بیشتر است.

در بررسی بلاغی یا زیبایی‌شناسی، این دو اثر از منظر سه دانش بیان، معانی و بدیع بررسی شده‌اند. نخستین بخش به حوزه دانش معانی اختصاص دارد. بنابراین تحقیق بسامد ایجاز در دو اثر به ترتیب ۵۲/۹۴٪ نسبت به ۴۷/۰/۶٪ است. بسامد اطناب در گلستان ۵/۷۱٪ و در منشآت ۹۴/۲۹٪ است و نسبت مساوات در گلستان و منشآت به ترتیب ۵۷/۰/۴٪ و ۴۲/۹۶٪ است؛ این بررسی بخوبی فروتری منشآت را نسبت به گلستان نشان می‌دهد.

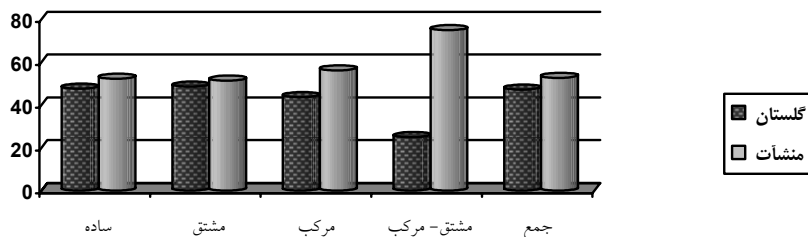
در قسمت تشبیه از، تفوق گلستان با بسامد $62/75\%$ نسبت به منشآت با بسامد $37/25\%$ مشهود است. این بسامد در استعاره نیز برتری گلستان را با بسامد $74/55\%$ نسبت به منشآت با بسامد $25/45\%$ نشان می‌دهد. بسامد کنایه‌ها در این دو کتاب نیز به ترتیب 75% و 25% است.

آرایه‌های ادبی این دو اثر به همان شیوه مقبول سنتی در بخش لفظی و معنوی بررسی شده‌است. بسامد سجع $78/60\%$ نسبت به $21/40\%$ و بسامد جناس $66/45\%$ نسبت به $33/55\%$ را نشان می‌دهد. در بدیع معنوی نیز بسامد $54/31\%$ به $45/69\%$ نشان دهنده توجه سعدی و قائم مقام به این جنبه از بلاغت در کلام است.

جدول شماره ۱- مقایسه گلستان و منشآت از نظر ساخت اسم

تعداد اسم در گلستان	تعداد اسم در منشآت	جمع	درصد اسم در گلستان	درصد اسم در منشآت
۲۴۹۹	۲۷۴۴	۵۲۴۳	۴۷.۶۶	۵۲.۳۳
۲۴۵	۲۵۹	۵۰۴	۴۸.۶۱	۵۱.۳۹
۴۹	۶۳	۱۱۲	۴۳.۷۵	۵۶.۲۵
۲۱	۶۳	۸۴	۲۵	۷۵
۲۸۰۷	۳۱۲۹	۵۹۳۶	۴۷.۲۹	۵۲.۷۱

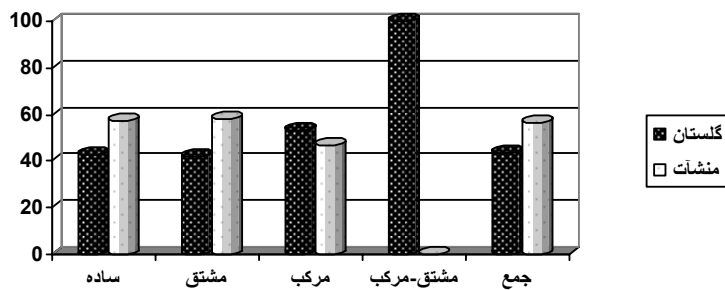
ساخت اسم

جدول شماره ۲- مقایسه گلستان و منشآت از نظر ساخت صفت

تعداد صفت در گلستان	تعداد صفت در منشآت	جمع	درصد صفت در گلستان	درصد صفت در منشآت
۳۳۶	۴۵۵	۷۹۱	۴۲.۴۸	۵۷.۵۲
۱۰۵	۱۴۷	۲۵۲	۶۷.۴۱	۵۸.۳۳
۶۳	۵۶	۱۱۹	۵۲.۹۴	۴۷.۰۶
۷	۰	۷	۱۰۰	۰
۵۱۱	۶۷۲	۱۱۸۳	۴۳.۲	۵۶.۸

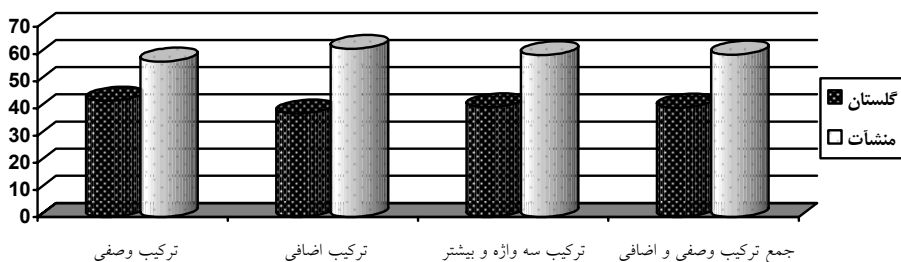
ساخت صفت

جدول شماره ۳- مقایسه گیلستان و منشآت از نظر انواع ترکیب

درصد در منشآت	درصد در گیلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گیلستان	
۵۷،۲۳	۴۲،۷۷	۱۱۱۳	۶۳۷	۴۷۶	ترکیب وصفی
۶۱،۹۱	۳۸،۰۹	۱۳۲۳	۸۱۹	۵۰۴	ترکیب اضافی
۵۹،۵۷	۴۰،۴۳	۳۲۹	۱۹۶	۱۳۳	ترکیب سه واژه و بیشتر
۵۹،۷۷	۴۰،۲۳	۲۴۳۶	۱۴۵۶	۹۸۰	جمع ترکیب وصفی و اضافی

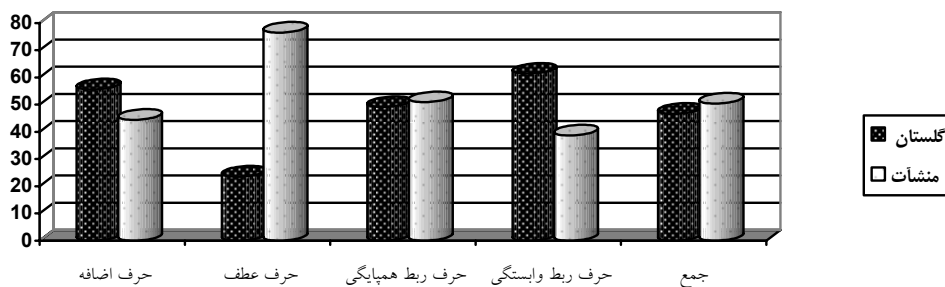
انواع ترکیب

جدول شماره ۴- مقایسه گیلستان و منشآت از نظر انواع حروف

درصد در منشآت	درصد در گیلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گیلستان	
۴۴،۳۹	۵۵،۶۱	۱۴۳۵	۶۳۷	۷۹۸	حرف اضافه
۷۶،۴۷	۲۳،۵۳	۵۹۵	۴۵۵	۱۴۰	حرف عطف
۵۰،۸۸	۴۹،۱۲	۳۹۹	۲۰۳	۱۹۶	حرف ربط همپایگی
۳۸،۶۴	۶۱،۳۶	۶۱۶	۲۳۸	۳۷۸	حرف ربط وابستگی
۵۰،۳۶	۴۶،۶۶	۳۰۴۵	۱۵۳۳	۱۵۱۲	جمع

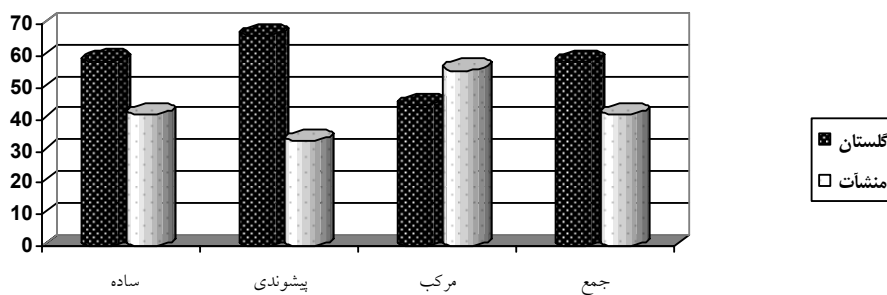
مقایسه حروف

جدول ۵- مقایسه گلستان و منشآت از نظر ساخت افعال

نوع فعل	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
ساده	1190	847	2037	58.42	41.58
پیشوندی	56	28	84	66.67	33.33
مرکب	28	35	63	44.44	55.56
جمع	1274	910	2184	58.33	41.67

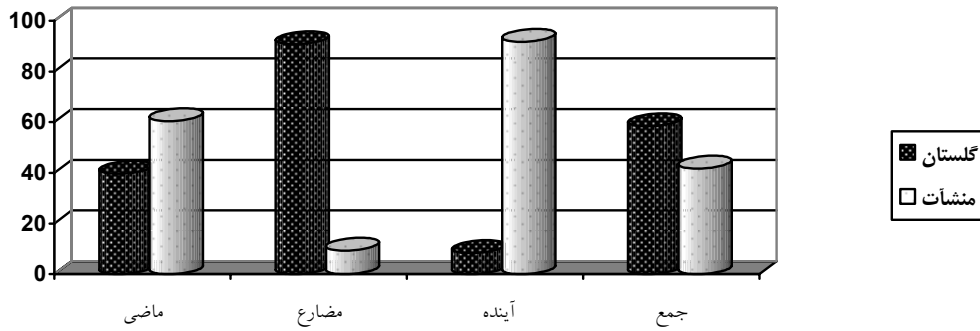
مقایسه ساخت افعال

جدول شماره ۶- مقایسه گلستان و منشآت از نظر زمان افعال

نوع فعل	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
ماضی	441	672	1113	39.62	60.38
مضارع	819	84	903	90.7	9.3
آینده	14	154	168	8.33	91.67
جمع	1274	910	2184	58.33	41.67

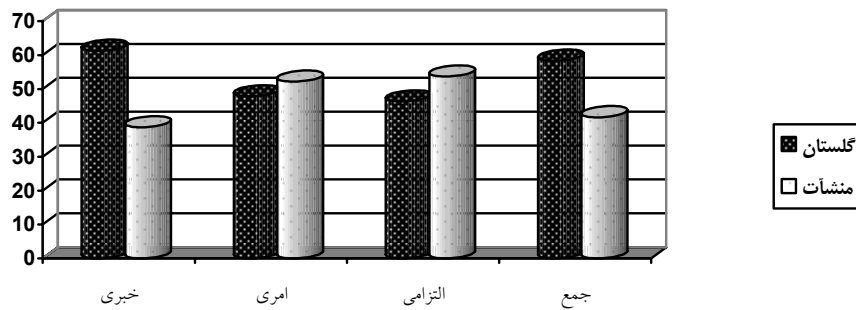
مقایسه زمان افعال

جدول شماره ۷- مقایسه گلستان و منشآت از نظر وجه افعال

وجه	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
خبری	۱۰۶۴	۶۷۲	۱۷۳۶	۶۱.۲۹	۳۸.۷۱
امری	۷۷	۸۴	۱۶۱	۴۷.۸۳	۵۲.۱۷
التزامی	۱۳۳	۱۵۴	۲۸۷	۴۶.۳۴	۵۳.۶۶
جمع	۱۲۷۴	۹۱۰	۲۱۸۴	۵۸.۳۳	۴۱.۶۷

مقایسه وجه افعال

جدول شماره ۸- مقایسه گلستان و منشآت از نظر جملات با توجه به ارکان

ارکان	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
ناگذرا	۹۱	۴۹	۱۴۰	۶۵	۳۵
گذرا به مفعول	۴۹۰	۳۴۳	۸۳۳	۵۸.۸۲	۴۱.۱۸
گذرا به مسند	۲۸۷	۳۶۴	۶۵۱	۴۴.۰۹	۵۵.۹۱
گذرا به متمم	۹۱	۴۹	۱۴۰	۶۵	۳۵
گذرا به مفعول و متمم	۲۳۸	۹۱	۳۲۹	۷۲.۳۴	۲۶.۶۶
گذرا به مفعول و مسند	۵۶	۱۴	۷۰	۸۰	۲۰
گذرا به متمم و مسند	۲۱	۰	۲۱	۱۰۰	۰
جمع	۱۲۷۴	۹۱۰	۲۱۸۴	۵۸.۳۳	۴۱.۶۷

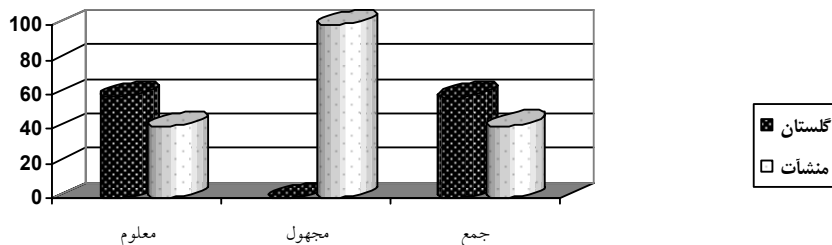
ارکان جملات با توجه به نوع فعل

جدول شماره ۹- مقایسه گلستان و منشآت از نظر جملات معلوم و مجهول

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۴۱،۴۸	۵۸،۵۲	۲۱۷۷	۹۰۳	۱۲۷۴	معلوم
۱۰۰	۰	۷	۷	۰	مجهول
۴۱،۶۷	۵۸،۳۳	۲۱۸۴	۹۱۰	۱۲۷۴	جمع

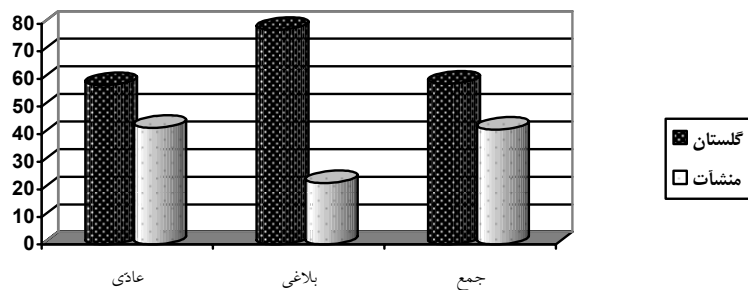
مقایسه معلوم و مجهول بودن

جدول شماره ۱۰- مقایسه گلستان و منشآت از نظر ترتیب قرار گرفتن جملات

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۴۲،۲۴	۵۷،۷۵	۲۱۲۱	۸۹۶	۱۲۲۵	عادی
۲۲،۲۲	۷۷،۷۸	۶۳	۱۴	۴۹	بلاغی
۴۱،۶۷	۵۸،۳۳	۲۱۸۴	۹۱۰	۱۲۷۴	جمع

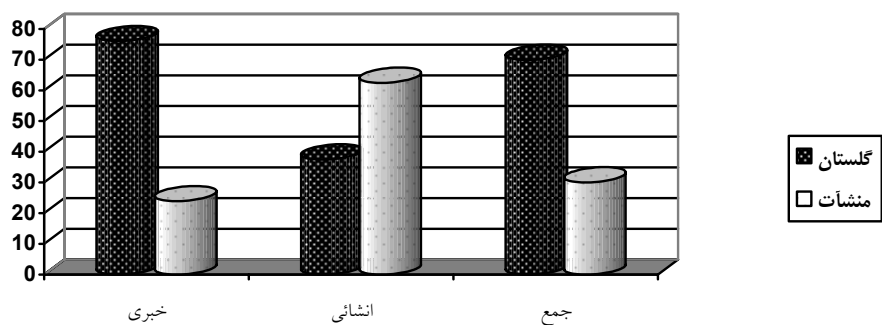
مقایسه ترتیب قرار گرفتن ارکان جملات

جدول شماره ۱۱- مقایسه گلستان و منشآت از نظر جملات خبری و انشایی

	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
خبری	۸۱۰	۲۵۵	۱۰۶۵	۷۶،۰۶	۲۳،۹۴
انشایی	۷۵	۱۲۵	۲۰۰	۳۷،۵	۶۲،۵
جمع	۸۸۵	۳۸۰	۱۲۶۵	۶۹،۹۶	۳۰،۰۴

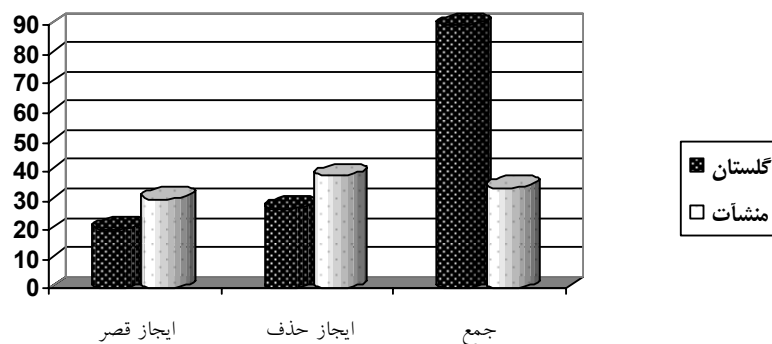
مقایسه جملات خبری و انشائی

جدول شماره ۱۲- مقایسه گلستان و منشآت از نظر انواع ایجاز

	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
ایجاز قصر (Concise)	۴۰	۵	۴۵	۸۸،۸۹	۱۱،۱۱
ایجاز حذف (Concise)	۵۰	۷۵	۱۲۵	۴۰	۶۰
جمع	۹۰	۸۰	۱۷۰	۵۲،۹۴	۴۷،۰۶

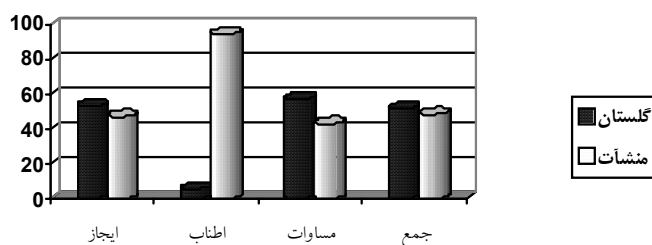
مقایسه انواع ایجاز

جدول شماره ۱۳- مقایسه گلستان و منشآت از نظر ایجاز، اطناب، مساوات

انواع	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
ایجاز	۹۰	۸۰	۱۷۰	۵۲٫۹۴	۴۷٫۰۶
اطناب	۱۰	۱۶۵	۱۷۵	۵٫۷۱	۹۴٫۲۹
مساوات	۸۳۰	۶۲۵	۱۴۵۵	۵۷٫۰۴	۴۲٫۹۶
جمع	۹۳۰	۸۷۰	۱۸۰۰	۵۱٫۶۷	۴۸٫۳۳

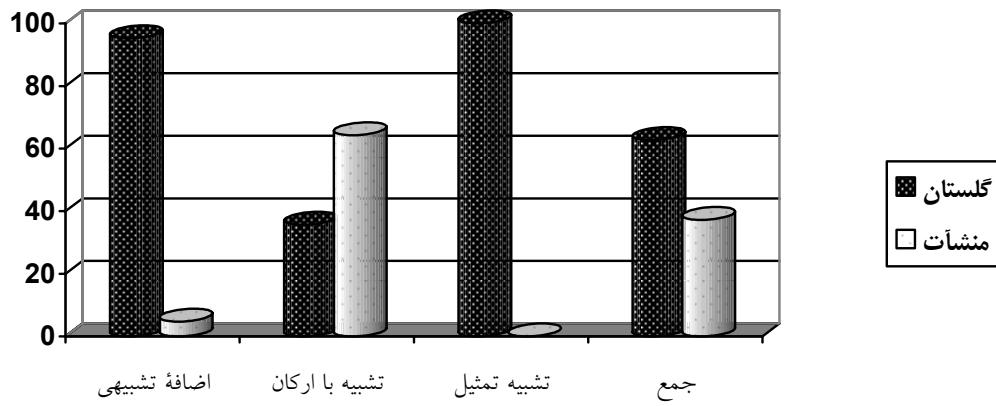
مقایسه ایجاز، اطناب، مساوات

جدول شماره ۱۴- مقایسه گلستان و منشآت از نظر تشبیه

انواع تشبیه	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
اضافه تشبیهی	۴۰	۲	۴۲	۹۵٫۲۴	۴٫۷۶
تشبیه با ارکان	۲۰	۳۶	۵۶	۳۵٫۷۱	۶۴٫۲۹
تشبیه تمثیل	۴	۰	۴	۱۰۰	۰
جمع	۶۴	۳۸	۱۰۲	۶۲٫۷۵	۳۷٫۲۵

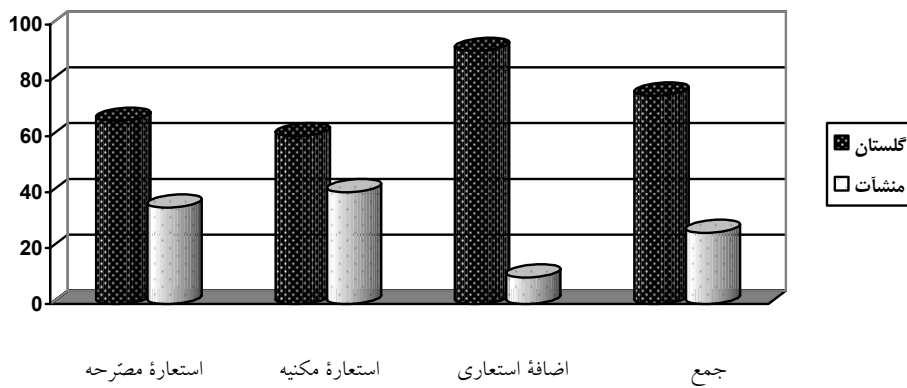
مقایسه انواع تشبیه

جدول شماره ۱۵ - مقایسه گلستان و منشآت از نظر استعاره

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۳۴،۴۸	۶۵،۵۲	۵۸	۲۰	۳۸	استعاره مصرحه
۴۰	۶۰	۱۰	۴	۶	استعاره مکنیه
۹،۵۲	۹۰،۴۸	۴۲	۴	۳۸	اضافه استعاری
۲۵،۴۵	۷۴،۵۵	۱۱۰	۲۸	۸۲	جمع

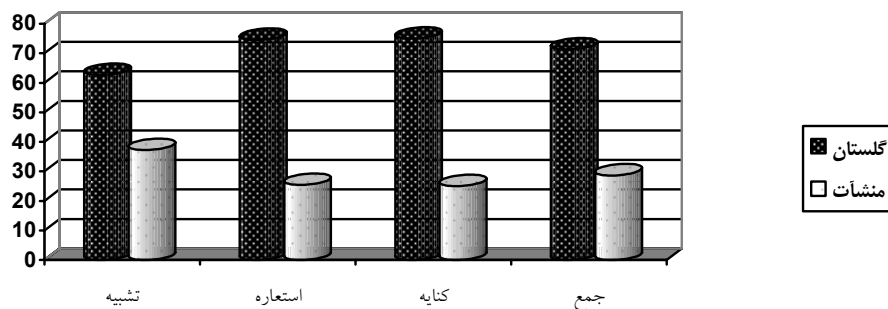
مقایسه انواع استعاره

جدول شماره ۱۶- مقایسه گلستان و منشآت از نظر بیان

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۳۷.۲۵	۶۲.۷۴	۱۰۲	۳۸	۶۴	تشبیه
۲۵.۴۵	۷۴.۵۶	۱۱۰	۲۸	۸۲	استعاره
۲۵	۷۵	۹۰	۳۶	۵۴	کنایه
۲۸.۶۵	۷۱.۳۵	۳۵۶	۱۰۲	۲۵۴	جمع

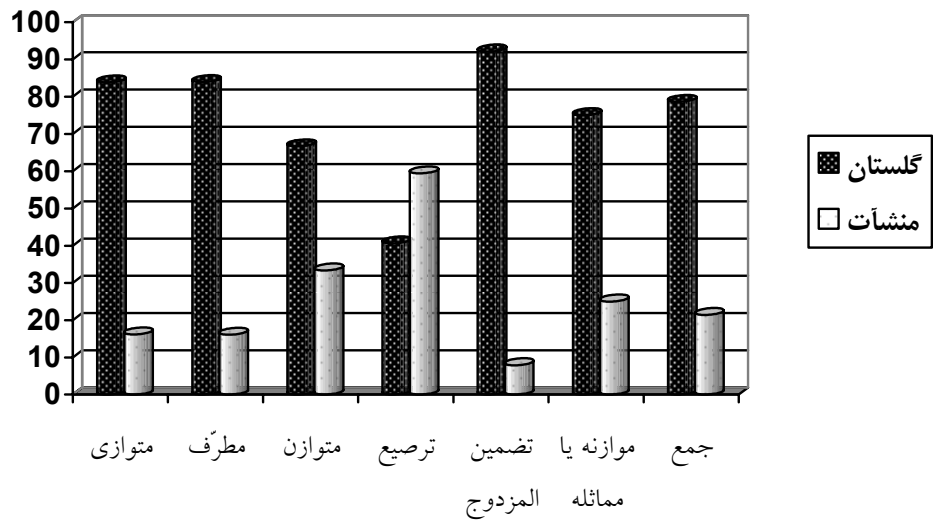
مقایسه بیان

جدول شماره ۱۷- مقایسه گلستان و منشآت از نظر سجع

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۱۶.۱۶	۸۳.۸۴	۱۹۸	۳۲	۱۶۶	متوازی
۱۶.۰۹	۸۳.۹۱	۱۷۴	۲۸	۱۴۶	مطرف
۳۳.۳۳	۶۶.۶۷	۴۲	۱۴	۲۸	متوازن
۵۹.۳۸	۴۰.۶۲	۶۴	۳۸	۲۶	ترصیع
۷۸.۹	۹۲.۱۱	۷۶	۶	۷۰	تضمین المزدوج
۲۵	۷۵	۱۶	۴	۱۲	موازنه یا مماثله
۲۱.۴۰	۷۸.۶۰	۵۷۰	۱۲۲	۴۴۸	جمع

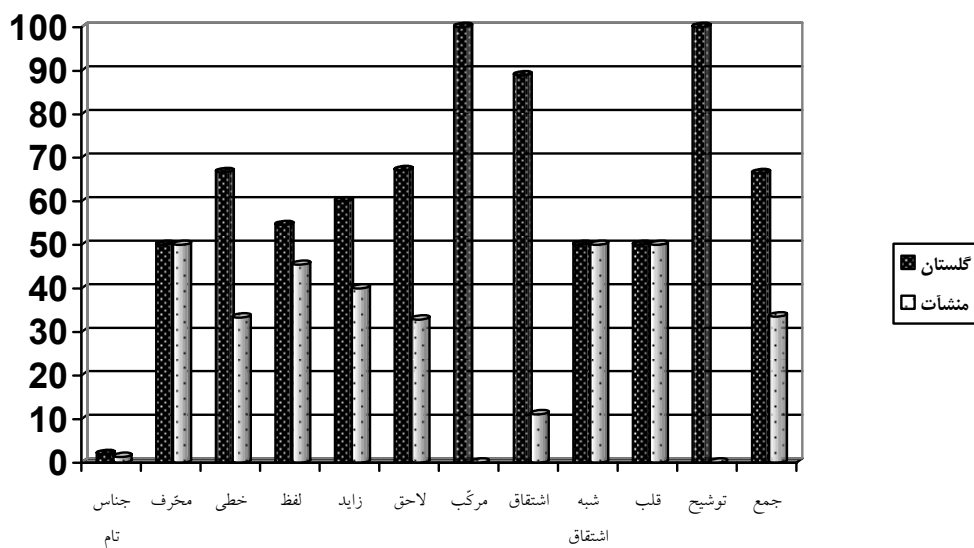
مقایسه انواع سجع

جدول شماره ۱۸- مقایسه گلستان و منشآت از نظر جناس

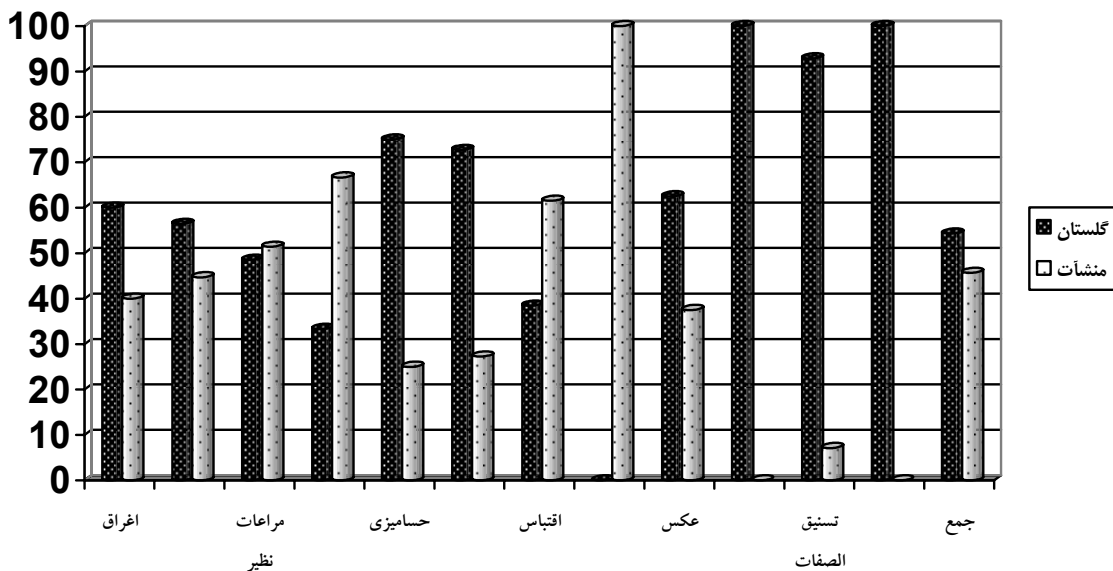
جناس تام	تعداد در گلستان	تعداد در منشآت	جمع	درصد در گلستان	درصد در منشآت
جناس تام	۳	۲	۵	۱.۹۷	۱.۳۲
محرّف	۲	۲	۴	۵۰	۵۰
خطی	۱۴	۷	۲۱	۶۶.۶۷	۳۳.۳۳
لفظ	۶	۵	۱۱	۵۴.۵۵	۴۵.۴۵
زاید	۱۲	۸	۲۰	۶۰	۴۰
لاحق	۴۷	۲۳	۷۰	۶۷.۱۴	۳۲.۸۶
مرکّب	۱	۰	۱	۱۰۰	۰
اشتقاق	۱۶	۲	۱۸	۸۸.۸۹	۱۱.۱۱
شبه اشتقاق	۱	۱	۲	۵۰	۵۰
قلب	۱	۱	۲	۵۰	۵۰
توشیح	۸	۰	۸	۱۰۰	۰
جمع	۱۰۱	۵۱	۱۵۲	۶۶.۴۵	۳۳.۵۵

مقایسه انواع جناس

جدول شماره ۱۹- مقایسه گلستان و منشآت از نظر بدیع معنوی

درصد در منشآت	درصد در گلستان	جمع	تعداد در منشآت	تعداد در گلستان	
۴۰	۶۰	۵	۲	۳	اغراق
۴۴.۷۱	۵۶.۴۷	۸۵	۳۷	۴۸	تضاد
۵۱.۴۳	۴۸.۵۷	۳۵	۱۸	۱۷	مراعات نظیر
۶۶.۶۷	۳۳.۳۳	۳	۲	۱	پارادوکس
۲۵	۷۵	۴	۱	۳	حسن امیزی
۲۷.۲۷	۷۲.۷۳	۱۱	۳	۸	تلمیح
۶۱.۵۴	۳۸.۴۶	۱۳	۸	۵	اقتباس
۱۰۰	۰	۱۵	۱۵	۰	تضمین
۳۷.۵	۶۲.۵	۸	۳	۵	عکس
۰	۱۰۰	۳	۰	۳	ایهام
۷.۱۴	۹۲.۸۶	۱۴	۱	۱۳	تنسیق الصفات
۰	۱۰۰	۱	۰	۱	ارسال المثلین
۴۵.۶۹	۵۴.۳۱	۱۹۷	۹۰	۱۰۷	جمع

نتیجه

گلستان سعدی به دلیل برخورداری از ارزش‌های گوناگون ادبی، از قبیل سادگی بیان، پرمایگی، خوش آهنگی، لطف سخن، بهره‌مندی هنرمندانه از زبان زنده و پر تحرک و ... نویسندگان پس از خود را تحت تأثیر قرار داده و در عین حال همچنان تقلید ناپذیر مانده‌است. تنها کسی که در پیروی از شیوه نگارش سعدی گوی توفیق را از دیگران ربوده، قائم مقام فراهانی است که با درک روح و رمز و راز زبان سعدی توانسته نثری زیبا، روان، آهنگین و در عین حال استوار بیافریند، مقایسه این دو اثر نشان می‌دهد:

۱- از نظر آمیختگی نظم و نثر، بسامد نظم در گلستان نسبت به منشآت ۳۹/۲۹٪ به ۶/۳۳٪ است؛ یعنی نثر سعدی بیشتر به نظم آمیخته است. علاوه بر این اشعار گلستان از خود سعدی است؛ اما اشعار منشآت از شاعران دیگر است.

۲- استفاده از حکایت برای بیان مافی الضمیر از ویژگی‌های گلستان است. در حالی که منشآت به جهت جایگاه نویسنده از شکل نامه بهره گرفته‌است.

۳- ۷۵٪ جمله‌های گلستان و ۸۵٪ جمله‌های منشآت مستقل ساده هستند، همچنین جمله‌های گلستان کوتاه‌ترند، از این رو بسامد افعال گلستان از بسامد افعال منشآت بیشتر است. از نظر تشبیه برتری گلستان با بسامد ۶۲/۷۵٪ نسبت به منشآت با بسامد ۳۷/۲۵٪ آشکار است. در استعاره نیز برتری گلستان با بسامد ۷۴/۵۵٪ نسبت به منشآت با بسامد ۲۵/۴۵٪ مشهود است. نسبت کنایه نیز به ترتیب ۷۵٪ به ۲۵٪ است.

از نظر معانی بسامد، ایجاز در گلستان ۵۲/۹۴٪ نسبت به ۴۷/۰۶٪ در منشآت است. و نسبت مساوات در گلستان و منشآت به ترتیب ۵۷/۰۴٪ به ۴۲/۹۶٪ و بسامد اطناب در گلستان ۵/۷۱٪ به ۹۴/۲۹٪ در منشآت است.

از نظر آرایه‌های ادبی بسامد سجع در گلستان ۷۸/۶۰ به ۲۱/۴۰٪ در منشآت است. بسامد جناس در این دو اثر به ترتیب ۶۶/۴۵٪ نسبت به ۳۳/۵۵٪ را نشان می‌دهد، در بدیع معنوی نیز بسامد گلستان با ۵۴/۳۱٪ نسبت به منشآت با بسامد ۴۵/۶۹٪ برتری سعدی قابل ملاحظه است. از مقایسه این دو اثر می‌توان چنین نتیجه گرفت که موفقیت قائم مقام در گرو تقلید صرف از سعدی نیست؛ بلکه او با شناخت راز توفیق سعدی و درک ظرایف زبان و بیان او و شناخت مخاطبان خود، به زبانی استوار و زیبا و آهنگین دست یافته‌است.

منابع

- ۱- آراین پور، یحیی. (۱۳۷۹). از صبا تا نیما، تهران: زوار، چاپ هفتم.
- ۲- اته، هرمان. (۱۳۵۱). تاریخ ادبیات فارسی، ترجمه رضازاده شفق، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۳- بهار، محمد تقی. (۱۳۷۳). سبک شناسی یا تطور نثر فارسی، تهران: امیرکبیر.
- ۴- پناهی سمنانی، احمد. (۱۳۷۶). قائم مقام فراهانی چهره درخشان ادب و سیاست، تهران: نشر ندا.
- ۵- خزائلی، محمد. (۱۳۴۴). شرح گلستان، تهران: علمی.
- ۶- دانش پژوه، محمد تقی. (۱۳۵۰). «چند نکته درباره آثار سعدی و حافظ»، (نسخه‌های مورخ سده هشتم و نهم)، مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی، به کوشش منصور رستگار، انتشارات دانشگاه شیراز.
- ۷- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۵). از گذشته ادبی ایران، تهران: الهدی.
- ۸- سعدی، سطح الدین. (۱۳۸۴). گلستان سعدی، به کوشش خطیب رهبر، تهران: صفی علیشاه، چاپ هفدهم.
- ۹- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). سبک شناسی نثر، تهران: میترا، چاپ دهم.
- ۱۰- صفا، ذبیح الله. (۱۳۳۱). تاریخ تحوّل نظم و نثر پارسی، تهران: چاپ شرکت مطبوعات.
- ۱۱- _____ (۱۳۷۰). تاریخ ادبیات در ایران، ج ۳، بخش ۲، تهران: فردوس، چاپ هفتم.
- ۱۲- صفوی، کورش. (۱۳۸۰). از زبان شناسی به ادبیات، ج ۲ شعر، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- ۱۳- قائم مقام، میرزا ابوالقاسم. (۱۳۳۷). منشآت قائم مقام، به اهتمام جهانگیر قائم مقامی، تهران: ابن سینا.
- ۱۴- ماسه، هانری. (۱۳۶۴). تحقیق درباره سعدی، تهران: توس.
- ۱۵- محجوب، محمدجعفر. (۱۳۵۰). «گفتگویی کوتاه درباره سعدی و پیوند آن با زندگی» به کوشش منصور رستگار، انتشارات دانشگاه شیراز.
- ۱۶- معین، محمد. (۱۳۲۹). «گلستان سعدی»، جهان نو، سال پنجم، شماره سوم.
- ۱۷- منزوی، احمد. (۱۳۵۱). «تتبع در گلستان»، سومین کنگره تحقیقات ایرانی، ج اول سی و چهار خطابه به کوشش محمد روشن، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ۱۸- نفیسی، سعید. (۱۳۳۰). شاهکارهای نثر فارسی معاصر، تهران: کانون معرفت.
- ۱۹- همائی، جلال الدین. (۱۳۴۱). «گلستان سعدی»، یغما، سال پانزدهم، شماره سوم.